
НОСКО Л.А.,
науковий кореспондент,
Інститут психології
імені Г. С. Костюка
НАПН України,
м. Київ, Україна

РЕФЛЕКСИВНІСТЬ ПСИХОЛОГА: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА

У статті проаналізовано підходи до визначення поняття рефлексивності психолога. Дається авторське визначення означеного поняття. Представлено структурну модель рефлексивності психолога.

Ключові слова: рефлексія, професійна рефлексія, рефлексивність, рефлексування, рівні рефлексивності, професійно важливі якості, спрямованість, генеративно-породжуючий потенціал.

В статье проанализированы подходы к определению понятия рефлексивности психолога. Приведено авторское определение указанного понятия. Представлено структурную модель рефлексивности психолога.

Ключевые слова: рефлексия, профессиональная рефлексия, рефлексивность, рефлексирование, уровни рефлексивности, профессионально важные качества, направленность, генеративно-порождающий потенциал.

The article analyzes the approaches to the definition of the concept of reflexivity psychologist. Powered by the author's definition of this concept. Presented by the structural model of reflexive psychology.

Key words: reflection, professional reflection, reflexivity, reflexing, reflexivity levels, professionally important qualities, focus, generating potential.

Постановка наукової проблеми. Реформації у вищій школі з упровадження компетентнісного підходу до організації професійної підготовки актуалізують питання її результативності щодо сформованості компетенцій випускників, що складають систему їх здатностей на високому рівні професіоналізму виконувати професійну діяльність за отриманим фахом. Так, для випускників спеціальності «Психологія» ядерним утворенням системи здатностей до професійної діяльності є їх рефлексивність, від рівня якої залежить сформованість власне особистості професіонала, суб'єкта професійної діяльності у галузі психології, його професійно важливих якостей та їх констеляцій. Проте, з нашої точки зору, поняття рефлексивності потребує більш детального розгляду, категоріального визначення та інтерпретації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців спостерігається зростаючий інтерес до проблематики рефлексії, у т.ч. професійної, та рефлексивності як результату розвитку рефлексії. Відтак, психологія рефлексії є доволі перспективним напрямком розвитку сучасної психологічної науки. Узагальнююча концепція рефлексії, запропонована А. В. Карповим, трактує рефлексію як особливу, специфічну психічну реальність, що синтезує в собі процеси, якості, стани

[4]. С. В. Дідковський розглядає рефлексію як механізм розвитку когнітивних схем [3]. О. О. Яковлева наголошує на важливості розвитку педагогічної рефлексії майбутніх викладачів коледжу у процесі професійної підготовки [10]. О. Ю. Воронова пропонує модель рефлексії у професійній діяльності педагога-вихователя [1]. О. Б. Пічка вважає рефлексивні вміння умовою формування професійної «Я-концепції» студентів педагогічного коледжу [7]. Ю. Г. Шапошнікова акцентує увагу на психологічних особливостях рефлексивних компонентів у професійному становленні практичного психолога [9] та ін. Проте рефлексивність як психічна властивість та базова професійно важлива якість психолога не знайшли свого наукового обґрунтування.

Мета статті – проаналізувати погляди науковців щодо визначення поняття рефлексивності, навести власне розуміння поняття рефлексивності психолога, розглянути структурні зв'язки складових рефлексивності психолога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток рефлексивності майбутніх психологів є підґрунтям формування їх професійно важливих якостей, оскільки відносно них рефлексивність є координуючим, інтегруючим й організуючим началом. Рефлексивність дозволяє психіці усвідомити проблеми майбутньої професійної діяльності, модифікувати її за

рахунок власних внутрішніх ресурсів, створити умови набуття професійних рефлексивних знань, що стимулюють рефлексивну поведінку та діяльність особистості професіонала, котрі, в свою чергу, стають засобом розвитку цієї ж рефлексивності, яка стимулює розвиток, збагачення та посилення професійно важливих якостей майбутнього психолога.

А. В. Карпов [4] розглядає рефлексивність як психічну властивість, що співвідноситься з рефлексією у цілому, виступаючи при цьому її базовим модусом, який є основою двох інших її модусів: рефлексії як процесу та рефлектування як особливого психічного стану. На його думку, важливою характеристикою рефлексивності є її спрямованість, яку визначає «інтра- та інтерпсихічна» рефлексія. Спрямованість на інтрапсихічну рефлексію є здатністю до самосприйняття змісту своєї власної психіки і його аналізу, спрямованість же на інтерпсихічну рефлексію є здатністю до розуміння психіки інших людей, що включає у себе здатність «стати на місце іншого», а також механізми проекції, ідентифікації, емпатії. Відповідно, загальна властивість рефлексивності включає у себе обидва типи спрямованості, а рівень розвитку рефлексивності є висхідним від них одночасно.

М. Ван Манен, К. Цейхнер, Д. Лістон виділяють три рівні рефлексивності. Перший рівень – виконавчий – характеризується регламентованістю професійного мислення, націленого на застосування отриманих у процесі підготовки знань для досягнення мети діяльності. Другий рівень – каузальний – пов'язується з осмисленням причин і наслідків професійних дій, їх психологічних закономірностей. Третій рівень – критичний – до аналізу професійних дій долучаються мораль-

ні й етичні критерії [за 8].

А. І. Троянська [8], розглядаючи специфіку інтегративної функції рефлексії в умовах професійної діяльності особистості, наголошує, що рефлексивність визначає не стільки ступінь інтегрованості професійно важливих якостей (ПВЯ) «взагалі», скільки зміст зв'язків між ними. Відтак, рефлексивність виступає не тільки безпосередньою детермінантою професійної діяльності – її рівень розвитку є ключовим для структурування всіх інших ПВЯ у цілісні синтети (за Е. Ф. Зеєром – констеляції). Більш того, рефлексивність дозволяє психіці диференціювати, виділити і зафіксувати в самій собі ті чи інші сторони якісної визначеності, і потому репрезентувати їх як свої власні якості. Виступаючи засобом такої диференціації, рефлексивність водночас створює об'єктивну базу для подальшої інтеграції й організації психічних якостей особистості професіонала. Саме в цьому проявляється генеративно-породжуючий потенціал рефлексивності, - наголошує вчена.

Розглядаючи структуру професійної рефлексії, А. І. Троянська виділяє її три функціональні компоненти: аналітичний, проєктивний та інтрокомунікативний [8]. З нашої точки зору, ці компоненти складають якраз структуру рефлексивності як професійно важливої якості, оскільки: аналітична компонента обумовлює здатність бачити, відчувати, розуміти і самокритично ставитись до внутрішніх психологічних структур й утворень за умови розвиненої внутрішньої рольової позиції суб'єкта самоперетворюючої діяльності; проєктивна компонента пов'язана зі здатністю планувати діяльність та проєктувати власну програму професійного розвитку; а інтрокомунікативна компонента полягає у здатності вести внутрішній самоперетворюю-

Таблиця 1

Матриця рефлексивності як психологічної властивості психолога

	Параметри	Види рефлексивності	
		Інтрапсихічна рефлексивність	Інтерпсихічна рефлексивність
1.	Спрямованість	Аналіз та самоприйняття змісту власної психіки	Розуміння психіки інших людей
2.	Модусна основа	Рефлектування як особливий психічний стан	Рефлектування як процес
3.	Функціональна компонента	Аналітична	Інтрокомунікативна
4.	Процесуальні компоненти	Розвиток, збагачення та посилення професійно важливих якостей	Децентрація
5.	Генеративно-породжуючий потенціал	Структурування професійно важливих якостей у цілісні синтети	Проекція, ідентифікація, емпатія
6.	Рівень розвитку	Каузальний	Критичний
7.	Можливості	Формування власних цінностей і принципів	Визначення стратегії розвитку

чий діалог, здійснювати співвіднесення з внутрішньою позицією «Іншого в собі» (здатність децентрації), поглянути на себе з боку.

Б. З. Вульфов зазначає, що рефлексія стимулює розвиток, збагачення та посилення ПВЯ [2], а В. А. Метаєва вбачає у рефлексивності можливість сформувати власні цінності і принципи, визначити стратегію власного розвитку і творчого ставлення до професійної діяльності [5].

Викладені вище підходи до розгляду проблематики рефлексивності

ми узагальнили у відповідній матриці, котра у структурованому вигляді відображає наше розуміння рефлексивності як психологічної властивості психолога (див. табл. 1).

Відтак, під рефлексивністю психолога ми розуміємо специфічну, унікальну психічну властивість, індивідуальну якість суб'єкта, яка структурує та інтегрує особистісні та професійно важливі якості у цілісні синтети (констеляції), водночас розвиваючи, збагачуючи і посилюючи їх на основі формування власних цінностей і

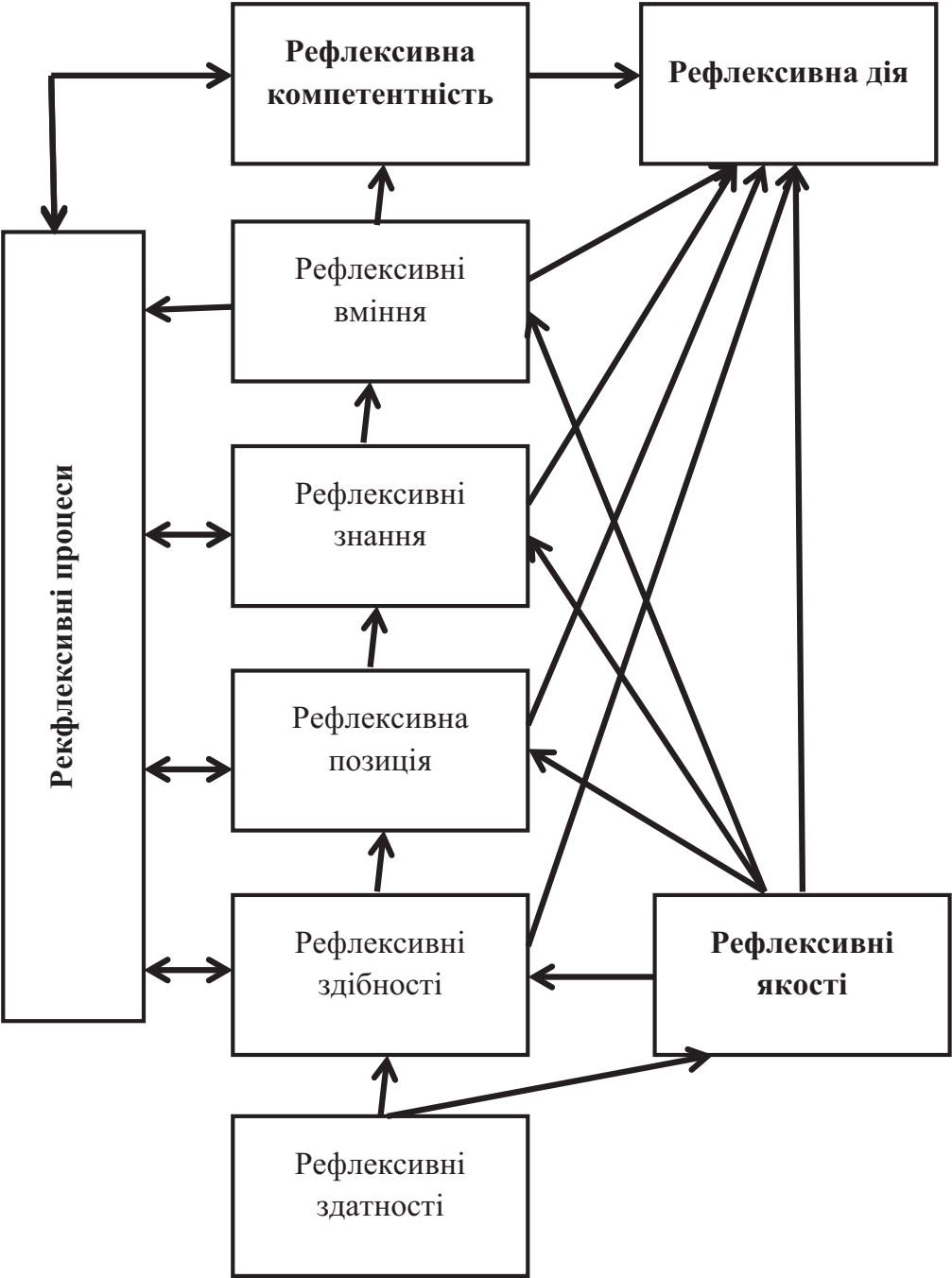

Рис. 1. Базисна структура рефлексивності психолога

принципів та визначання стратегії саморозвитку та професійного розвитку. Аналізуючи та приймаючи зміст власної психіки, розуміючи психіку інших людей, психолог набуває здатності до рефлектування, тим самим стверджуючись у професії.

Безумовно, рефлексивність психолога є системним утворенням, а, відтак, має власну структуру (див. рис. 1).

Підґрунтям рефлексивності психолога є його рефлексивні здатності – своєрідний простір для майбутнього рефлексивного знання та рефлексивних здібностей. Рефлексивні здібності формуються на основі рефлексивних якостей та рефлексивних здатностей і забезпечують умови для розвитку творчої самореалізації та професійної майстерності психолога.

Рефлексивні знання та вміння психолога є основою його рефлексивної компетентності, тобто здатності вирішувати рефлексивні задачі за допомогою рефлексивних дій та найбільш ефективно здійснювати рефлексивні процеси. Рефлексивна компетентність має індивідуальну міру вираженості, континуальність (як і рефлексивність у цілому). Ця міра вираженості може змінюватись протягом професіогенези: чим більш компетентним є психолог, тим успішніший він у професійній діяльності.

Рефлексивна дія є специфічним зверненням психолога до схеми власної професійної дії, плану її побудови, способу вирішення професійної задачі з метою його усвідомлення та узагальнення. Різновидом рефлексивної

дії є рефлексивний вихід, тобто зупинка неефективних дій (перерив зовнішньої активності), вихід у рефлексивну позицію. Вихід у рефлексивну позицію здійснюється через виділення у внутрішньому плані діяльності «іншого Я», здатного виконувати надситуативний аналіз.

При здійсненні рефлексивного виходу відкривається принципова можливість не тільки рефлексивної фіксації дій, закономірностей, але й активного впливу на них, регулювання міри їх вираженості, трансформації. Нова позиція діяча (відносно його попередньої позиції) є рефлексивною позицією, а знання, набуті у ній, є рефлексивними й основою формування рефлексивних умінь. Відтак, рефлексивний вихід виконує функцію генези, розвитку.

Висновки і перспективи: Рефлексивність як базова психічна властивість та індивідуальна якість психолога є мало дослідженою психологічною категорією. Ми визначаємо рефлексивність психолога як системне утворення, специфічну й унікальну психічну властивість та індивідуальну якість суб'єкта, котра структурує та інтегрує особистісні та професійно важливі якості у цілісні синтети (констеляції), водночас розвиваючи, збагачуючи і посилюючи їх на основі формування власних цінностей і принципів та визначання стратегії саморозвитку та професійного розвитку. Представлена нами базисна структура рефлексивності психолога може бути верифікована у подальшій нашій роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воронова О. Ю. *Модель рефлексії в професійній діяльності педагога-вихователя* / О. Ю. Воронова // *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. –

- Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 36. – 552 с. – С. 113-120.
2. Вульфов Б. З. Профессиональная рефлексия / Б. З. Вульфов. – М. : Магистр, 1985. – С. 71 – 79.
 3. Дідковський С. В. Поняття про рефлексію як механізм розвитку когнітивних схем / С. В. Дідковський // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 35. – 330 с. – С. 55 – 64.
 4. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности / А. В. Карпов. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 424 с.
 5. Металева В. А. Развитие профессиональной рефлексии в последипломном образовании: методология, теория, практика / В. А. Металева. – М. : Наука, 2006. – С. 1 - 108.
 6. Металева В. А. Развитие профессиональной рефлексии в последипломном образовании: методология, теория, практика: дис. ... докт. пед. наук / В. А. Металева. – Екатеринбург, 2006. – 357 с.
 7. Пичка Е. Б. Развитие рефлексивных умений как условие формирования профессиональной Я-концепции студентов педагогического колледжа автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19. 00. 07 «Педагогическая психология» / Е. Б. Пичка. – Екатеринбург, 2009. – 20 с.
 8. Троянская А. И. Профессиональная рефлексия личности в мире этнической культуры: Монография / А. И. Троянская. – Ижевск: УдГУ, 2011. – 119 с.
 9. Шапошникова Ю. Г. Психологічні особливості рефлексивних компонентів у професійному становленні практичного психолога: дис. ... кандидата психол. наук: 19. 00. 07 / Шапошникова Юлія Геннадіївна. – К., 2007. – 239 с.
 10. Яковлева Е. А. Развитие педагогической рефлексии будущих преподавателей колледжа в процессе профессиональной подготовки: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. 13. 00. 01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Е. А. Яковлева. – Уфа, 2005. – 22 с.

TRANSLITERATION OF RESOURCES:

1. Voronova O. Yu. Model' refleksiyi v profesiyniy diyal'nosti pedahoha-vykhovatelya / O. Yu. Voronova // Aktual'ni problemy psykholohiyi: Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2014. – Tom VII. Ekolohichna psykholohiya. – Vypusk 36. – 552 s. – S. 113-120.
2. Vul'fov B. Z. Professional'naja refleksija / B. Z. Vul'fov. – M. : Magistr, 1985. – S. 71 – 79.
3. Didkovs'kyi S. V. Ponyattya pro refleksiyu yak mekhanizm rozvytku kohnityvnykh skhem / S. V. Didkovs'kyi // Aktual'ni problemy psykholohiyi: Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2014. – Tom VII. Ekolohichna psykholohiya. – Vypusk 35. – 330 s. – S. 55 – 64.

4. Karpov A. V. *Psihologija refleksivnyh mehanizmov dejatel'nosti* / A. V. Karpov. – M. : Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2004. – 424 s.
5. Metaeva V. A. *Razvitie professional'noj refleksii v poslediplomnom obrazovanii: metodologija, teorija, praktika* / V. A. Metaeva. – M. : Nauka, 2006. – S. 1 - 108.
6. Metaeva V. A. *Razvitie professional'noj refleksii v poslediplomnom obrazovanii: metodologija, teorija, praktika: dis. ... dokt. ped. nauk* / V. A. Metaeva. – Ekaterinburg, 2006. – 357 s.
7. Pichka E. B. *Razvitie refleksivnyh umenij kak uslovie formirovanija professional'noj Ja-koncepcii studentov pedagogicheskogo kolledzha avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. psihol. nauk: spec. 19. 00. 07 «Pedagogicheskaja psihologija»* / E. B. Pichka. – Ekaterinburg, 2009. – 20 s.
8. Trojanskaja A. I. *Professional'naja refleksija lichnosti v mire jetnicheskoj kul'tury: Monografija* / A. I. Trojanskaja. – Izhevsk: UdGU, 2011. – 119 s.
9. Shaposhnykova Yu. H. *Psyhologichni osoblyvosti refleksivnykh komponentiv u profesijnomu stanovleni praktichnoho psykhologa: dys. ... kandydata psykol. nauk: 19. 00. 07* / Shaposhnykova Yuliya Hennadiyivna. – K., 2007. – 239 s.
10. Jakovleva E. A. *Razvitie pedagogicheskoy refleksii budushhih prepodavatelej kolledzha v processe professional'noj podgotovki: avtoref. dis. na soiskanie nauch. stepeni kand. ped. nauk: spec. 13. 00. 01 «Obshhaja pedagogika, istorija pedagogiki i obrazovaniya»* / E. A. Jakovleva. – Ufa, 2005. – 22 s.